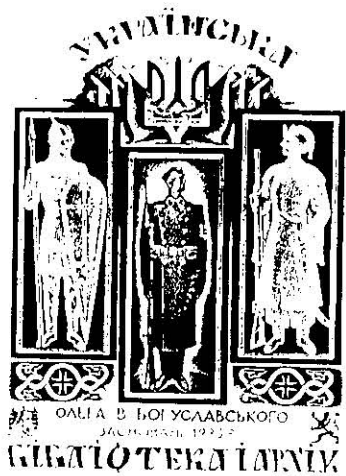

Володимир Кримський

ХРАМ ГРААЛЯ

ЗАЛЬЦБУРГ ————— 1948 ————— ІНСБРУК

Бібліотека „Звено”
Ч. І.

Володимир Кримський

Храм Грааля

(До проблеми світогляду Юрія Клена)

Доповідь виголошена
на жалібних сходах
українського громадянства
в Інсбруці.

diasporiana.org.ua

1 9 4 8
„ЗВЕНО”

У філософії кажеться: хто доказує забагато, той не доказує нічого. Це торкається теж і мистецтва: хто бажав би в скупих рямках, які стоять нам до розпорядимості, з'ясувати всю многогранність такого поетичного велетня, яким був Шокійний Юрій Клен, той робив би це або з незнання, або з воншалянції. Щоби не схилитися ні в один, ні в другий бік— ми обмежуємося лише до одного питання: зупиняємося на проблемі світогляду Юрія Клена, поета та мислителя, людини та філософа. Ми свідомі, заразом, цього, що, накресливши, навіть і в загальних рисах, світогляд, ми тим самим знаходимо ключ до всієї творчості поета, бо, зрозумівши саме світогляд любой людини, проглянувши в цей спосіб мотиви дії, нам стають зрозумілими і самі діла. А світогляд, будучи сумою переконань, „за якими оцінюємо світ і орієнтуємося в житті“, дає нам основні, чейже, норми, „керуючись якими, людина проводить свою діяльність“¹.

Окреме питання — метода розробки нашого шукання властивого зерна Кленового світогляду. Дехто², торкаючись, між іншим, цього питання, пішов шляхом визначення приналежності поета до певної расової збірноти, яка це приналежність, в свою чергу, творить остаточні передумови саме такого, а не іншого, расовим питоменностям характерного, світогляду, забуваючи, що людини не можна до кінця детермінувати в ніяких рямках, чи це біологізму, чи соціологізму, чи, як у цьому випадку, расизму, бо тоді світоглядові, а тим самим і всі життєві, рішення людини були б лише визначені заздалегідь конечності; постать Ю. Клена стала б тоді іграшкою в „руках“ расового фатум, в „руслах“ крові, в „полоні“ землі. Можна говорити, радше, про диспозицію, фактори якої є можливостями, „яких здійснення приходить щойно шляхом свого рода, особистого рішення“³. А саме момент особистого рішення грав у Клена величезну роль у виборі його духового світу.

Кермуючись такими думками, ми розглядатимемо світогляд поета, як особовости, що її многогранність духових вартостей та русла ідей визначає творчість та життя людини. Для систематики проблем підемо шляхом оцінки його матеріального, духового, соціального та національного „Я“, підкреслюючи, що нашим завданням радше не є вичерпати проблеми, а спонукати до їх глибокої оцінки.

Матеріальне „Я” і вдача.

Будовою свого тіла Клен повністю відповідав типові, що його Е. Кречмер¹ назвав лептосонним. Основні признаки цього рода людей: високий ріст, худощавість, стрункість будови тіла, вузька грудна клітка, слабо розвинені м'язи, бліда шкіра, шкоре постаріння, нахил до туберкульози. Хто знав Клена, той переконаний, що така характеристика відповідає його зовнішності, а хто ж говорив з лікарем Об'єднання в Інсбруці, той довідається ще, що в Клена була стабільна форма легеневої недуги, яка стала добрим ґрунтом для пневмонії, безпосередньої причини смерті.

Йдучи, далі, за Кречмером, Клен належав би до групи людей схізотимного характеру, куди це, даючи короткий перегляд письменників та поетів цієї групи, згаданий автор зачисляє Шілера, Новалиса, Гельдерліна, Торквата Тасса та інших.

Які ж основні признаки характеру цієї групи людей?

1. Препатологічна стадія аутизму — виявлена у формі втечі від довкілля, в шуканні самоти, в поверховому контакті з довкіллям.

Кленові ж, дійсно, було

затишно в синій самоті,

бо він переконаний, що

на одинці лише свою мрію

можна милувати. Він стоїть осторонь матеріально-навколишнього, бо його

не ваблять чаші і вуста,
дрімота мрійного дозвілля
і сто разів бачені міста.

2. З цього родиться „трагічний патос” — „боротьба автистичної душі проти реальності”, як каже Кречмер. Нехтуючи реальністю „тісних задушливих кімнат”, світом, „що давно обрид”, повітрям, що душить, як „важкий і мертвий чад”, Клен мріє про спалахи перед „незнаним летом”, коли „усе єство мов тремтить”, і він створює патос боротьби — патос героїчного. В його уяві герої минулих літ,

в залізнім панцирі, в яснім шоломі,
в якому багрянів вечірній плам'янь,
він став, щита притисши до грудей.

Поет вичаровує постаті Жанни д'Арк, в його уяві

труби рокочуть,
крики птахів
грози пророчуть...

Клен, немов собі самому, каже стати „серед хаосу і реву” з „ясним, спокійним чолом”, мечем вдарити „об щит крицевий” і здобути реальну дійсність іншого світу, кращого.

3. Схізотимна вдача, одначе, „змучена голосним патосом героїчної боротьби, відчуває нагло потребу абсолютного противенства” — вона шукає виходу в утечі у буколічну тишу. Звідсілля і третя основна риса вдачі — героїка та ідилія. До такого самого висновку доходить і Геркен, хоча, як ми це підкреслили, робить це з іншого вихідного становища. І там признається, „що мотиви його... лірики контрастують і з тим м'яким затишним, утульним, що оспівує його українська елеґійно-буколічна та ідилічна стихія”. Від буколічної тиші — до „втечі від життя”, що так залюбки закидується неокласикам взагалі, а Кленові, дехто, зокрема, — один лише крок. Нічого дивного: Кречмер наводить приклади других письменників, які зробили це саме: Гельделрін „втік” у грецьку старовину, Т. Тассо та Новалис — у містичне християнське середньовіччя, Руссо у буколічну тишу, Клен — у християнську містику героїзму та шляхетності, символом чого став — „храм Грааля”. Лише цю „втечу” треба належно зрозуміти.

4. Дальшою прикметою людини цього типу — нахил до тонкого, вишуканого, естетичного, виплеканого стилю творчості, натиск на шляхетність форми та ідей. Ці всі признаки — без особливого доказу — були питоменні Кленові. Досить сказати, що він все своє життя не зрікся голосити високих засад поетичної творчості, що її проповідували свого часу кийвські неокласики взагалі, а Зеров, зокрема.

5. Характеристичним порівнянням закінчуємо цю побіжну характеристику матеріального „Я” та вдачі поета. У Кречмера, саме, читаємо такі рядки: „замилування для милозвучності, вірша, строгого ритму, добірного способу вислову”, це питоменні ознаки творчості цього типу людей; Клен зовсім не випадково бере за мотто до всіх чисел журналу „Літаври” — рядки Зерова:

Прекрасна плястика і контур строгий,
Добірний стиль, залізна колія —

це майбутні шляхи розвою українського поетичного слова. Схожість зовсім не випадкова: вона лише підкреслює правдивість характеристики вдачі Клена в рамках праці Е. Кречмера.

Духове „Я”.

В такому матеріальному, що, до деякої міри, мало б визначати й духове обличчя людини, знаходимо високоблагородний дух, що йшов все майже життя одинцем серед знівельованої маси „поетів та піітків“. Це духове „Я” Клена, крім, очевидно, його творів, з'ясоване ним самим же в великій мірі в полемічній статті, що її надруковано в журналі „Звено“ під заголовком: „Бій може початися“. Там, відкидаючи закиди одного з критиків⁶, до яких, оскільки вони мають відношення до нашої теми, ми ще повернемося — Клен пише таке:

„Стандартним є також твердження про втечу тих, чи інших поетів у царство мрій, яке реально не існує, у „храм Грааля, що зноситься в нетлінному царстві духа“. У гострішій формі говорив про це другий автор, вживши виразу „дезертири життя“ і „дезертири нації“⁷. На це треба відповісти, що „храм Грааля, що зноситься в нетлінному царстві духа“, це більша реальність аніж матеріальний довкільний світ з його мнливим обличчям. Ми маємо в даному разі платонівський реалізм, який протиставляємо реалізові матеріалістичному“.

На основі цього ми можемо поставити три основні тези світогляду Юрія Клена під розгляд, а саме:

1. платонівський світ ідей та його реалізм,
2. „нетлінне царство духа“, „храм Грааля“ та християнізм,
3. неокласичний раціоналізм,

Зупинімся по черзі на кожному з цих трьох великих комплексів питань.

1. Для Клена дійсним є не цей

для ока зримий світ,

але інший, не матеріальний, не зміслово, емпірично сприймальний, але вічний світ ідей, світ платонівського Добра, Краси, Героїзму. Клен прямує весь час від „нереальної дійсності до реального світу уяви“. Немов за Платоном, Клен, онтологічно, визначає найперше існування світу ідей, світу вічного, духового, що його

гойдають тихо грізні Серафими
на терезах своїх долонь.

Ми повстали з небуття, говорить далі поет, мов йдучи за християнським „*creatio ex nihilo*“, ми стали мостом у вічність. З цього родиться у Клена віра в первинну силу, яка керує всім світом. В першій частині „Попіл Імперій“ знаходимо ясно та прецезійно в поетичній формі висловлене кредо поета, полум'яний виклик сучасному нігілізмові, непорушну віру в Творця всесвіту та непроминаємість наших вчинків, слів, наших, навіть, думок. У противагу пливкій течії дня, що в нігілізмі рада втопити власну мілізну душі, якої існування, до речі, не визнається, Клен пише:

Колись казав премудрий Геракліт,
Що панта рей: пробіг потік і щез він,
Він вже не той, бо інша в нім вода,
І хвиля, що пливе, не та вже.
Невже часу віддавши тлнну дань,
Ніде ніщо не лишиться на завжди?
А ми самі — лише прудкий потік
Химер, мінливих настроїв, уявлень?
І все це стопче смерть, зітре навик,
Як між долонями я цей горіх розчавлю?

Ні, в воді, де брешить зірчастий рій,
Там крутить фільм фотограф невідомий
Із наших помислів, бажань і дій,
І все оцінює нехибний вічності екран.
Не пропаде тут жаден звук і поріх,
І нашу радість, біль і мрій дурман
Чиясь рука записує на зорях.

Де змістовніше та переконливіше висловлено суть християнської віри в вічного Бога, всю суть непроминаємости світа, всю істину наших діл не з точки зору мнливого часу, але вічності? Де грандіозніша форма іотичности духа, її спаємости з всесвітом, з творцем людини та всіх речей, ріст духа у високе: *ad ardua, ad astra*?

Та світогляд Клена є запереченням не лише нігілізму, є не лише свідоцтвом віри в Бога, але — може і несвідомо — найзразковішим запереченням модної сьогодні філософії екзистенціалізму, сарказму „філософії смерті“, як її влучно названо⁸, філософсько-літературного, в слід, за цим, імпортного товару, що його дехто намагається зацпити в українську літературу⁹, критику¹⁰, чи рекомендуючи, як останні здобутки прогресивного театру¹¹, сугерує думку про вартість цього напрямку. Світогляд Клена — це різке запе-

речення саме цього „заперечення життя“, що його проповідує екзистенціалізм. З огляду на актуальність цього „літературно-світоглядного „товару“, не від речі буде в формі тез та анти-тез з'ясувати суть екзистенціалізму та його заперечення в Клена.

1. Екзистенціалізм* шукає не „сутті буття“ — *essentia* але питає лише за земним буттям-життям, „*Da-Sein*“, „*exsistentia*“. Для Клена ж — важливе не земне лише життя, не лише буття, як таке, але суть в.чного, суть духового, суть повсякчасного.

2. Гейдеггер визначає життя — як „буття до смерті“. „*Sein zum Tode*“. Клен — як „міст у вічність“.

3. Послідовно йдучи далі, екзистенціалізм проповідує страх перед смертю¹³, яким увесь пронятий, як перед остаточним кінцем всякого буття. Для Клена — смерть це лише перехід у інше життя духового, і він проповідував, зустрівши її, віруючи в вічність,

...з усміхом ясним
в лиці суворім умирати.

4. Екзистенціалізм* — консеквентно -- не бачить перед собою жадної мети, людина відчуває страх перед собою, перед самотою, де оживають думки самокритики та отверзіння. Для Клена ж саме

прекрасний шлях ясної самоти.

Тим ставить він себе близько християнської думки, яка проповідує саме самоту, як розмову самим із собою, овочем якої є відновлена людина чи профет.

5. Для екзистенціалізму є один вихід — втеча у масу, втеча у безособовість, у „*masse*“, у колективне. Для Клена цінність велика це саме людина, вільна, свobodна від колективного думання, від нівеляції. Ціле життя поета — це доказ його переконання в цінність свободи людини.

З цього короткого протиставлення найважливіших прикмет двох різних собі світів -- ясна теж і перевага світогляду Клена та вся безвихідність екзистенціалізму чи це типу Гейдеггера чи Сартра. Ці чи другі зміни — не в силі змінити всього провалля безвихідности філософії смерті.

Впарі з визнанням вічности творця, його первинности, безсмертя людини, її створення з нічого волею

* Ми торкаємося тут перш за все думок Гейдеггера й Сартра; Ясперс, Марсель, Грізенбах та другі йдуть, почасти, окремими шляхами. — Автор.

творця — в'яжеться друга риса платонівсько-християнського світогляду: пізнання світу, пізнання правди. За Платоном — світ ідей можна пізнати лише розумом, це є ця „епістеме“, одинокє справжнє мірило оцінки дійсности. Змислами можна лише осягнути здогад, можна лише приблизно оцінити істину, світ, людину. Для Клена — довоколишній світ теж не є таким, як ми його бачимо, як його сприймаємо змислами; справжність цього світу можна лише тоді оцінити як слід, коли нам спаде з очей полуда, коли відкриється дорога до безпосереднього пізнання розумом; тоді щойно:

усім об'явиться, як чудо,
Істота кожної з земних речей.
Настане день... світ спалахне й полуда
Тобі спаде з засліплених очей.
В священнім жасі, дивно скам'янілий,
— Немов хто у вічність відчинив вікно,
Побачиш ти у млі нестерпно білій
Все, все таким, як справді є воно...

З цієї віри в реальність іншого світу, зримого не для ока, світу, який одначе існує конкретно, ба, що більше, навіть конкретніше матеріального, який проминає, родиться і платонівський реалізм, що про нього говорить Клен, протиставляючи його реалізму матеріалістичному.

В чому суть цього реалізму?

Для Платона світ ідей є світом реальним, є „власним буттям“, а світ матерії можна б краще назвати „не-буттям“, як буттям. Світ духа є отже конкретною реальністю.

Звідкіля в Клена нахил до такого саме сприймання світу?

Як у процесі формування кожного світогляду, грає і тут свою ролю характер людини, її професія, соціальне походження, — та довкілля. Ми не зупиняємося на важливості цього чи другого фактора, не переводимо ієрархії їх значіння в випадку Юрія Клена — ми підкреслити тут хочемо лише ці обставини, які вплинули в великій мірі на те, що Клен пішов саме таким шляхом формування свого світогляду.

Це були часи — двадцяті роки — де, як каже Зеров, серед шкурної громади

треба було

для окружних орд, для скитів дикунів

різьбити

з мармору невиданих богів;

Це ж, як у дні тридцяти тиранів, коли
була та сама навісна пора:
безмовний Пнікс, безлюдна агора
і безголосся суду і пританів.

Йдучи далі за провідними ознаками платонівського світогляду, зупиняємося коротко на характерних ознаках етичної сторінки, а саме ідеї Правди, Краси, Добра та Справедливості.

Правда — це згідність суб'єктивної оцінки з об'єктивною істиною. Для цього — потрібне і знання. І хоча людина, з природи речі мала б стремити до знання, як запевняє Аристотель, Клен був зразком і тут. Знавець не лише слов'янських мов, але й французької та англійської, про німецьку вже не говорючи, він, людина високої культури, людина широких кругозорів, людина, що її страту прийдеться оцінити як слід щойно згодом, коли на літературному ринку множитимуться „поети та піітки“, коли пізнання правди, вічної істини, відходитиме щораз то більше на другий чи сотий плян за погонею слави та популярності. Клен — людина правди та знання, був теж з природи речі скромний, що є сьогодні небуденною прикметою; та саме ця скромність була ознакою високого духа.

Далі — світ добра, краси. Чи досконалість форми та ідей не є доказом цього стремління до великого, до прекрасного, до досконалого?

Мораль Клена — була мораллю „відкритого суспільства“, коли вжити слів Бергсона. Вона базувалася на християнській справедливості та людяності. Коли ж взяти під увагу, що Клен вийшов із середовища, яке проповідувало та реалізувало, навпаки, мораль „замкненого суспільства“, мораль корисну лише для однієї класи, признаючи лише ці діла за добрі, які служать знаряддям на шляху до диктатури цієї класи, тоді ми краще зрозуміємо всю благородність людини, яка зуміла знайти сил, пірвати з оковами довілля.

Все життя Клена — це похід — згідно з своїми духовими напрямними — до єдино обраної мети, до великого та шляхетного. Будучи таким, сам він знаходить подібні мотиви дії і в других. Він ясно з'ясовує, з точки зору свого світогляду, наше становище, як еміграції, нашу духову силу та причиновість Великого Мандрівництва:

„Ми в більшості не в жертвами примусового переселення, а почасти самі подалися на терени найбільше поруйнованих країн — Німеччини, Австрії, Італії, і без нас перелюднені, або були заскочені подіями на тих

теренах; ми не шукаємо ані скарбу, ані пасовиськ, бо нічого не здобуваємо, а тільки поволі та поступово все втрачаємо; нас не тиснуть ворожі племена, а ми самі — о, диво! — втікаємо від можливості повернутися на рідні терени, де садки завжди рясніли овочами, а вітер і досі хвилює пшеницю. Ми живемо в мало культурних умовах, у тісноті, не маючи власного кутка, часто серед руїн найбільше поруйнованих міст, загрожені постійною небезпекою втратити навіть той куток з твердим ложем, де провізорично прихилили свої голови. Ми люди без імени й держави, без громадянської приналежності. А проте уперто стоїмо на своєму мандрівному шляху й не хочемо збочити з нього. Ми ладні піти в світ-за-очі, за океани, у краї тропічні чи полярні, аби не вертати додому — явище, яке не має прикладу в історії. І в цих важких умовах життя, віддані на ласку чужих народів, ставши перехожими гостями — ми далі творимо свою культуру. Маємо школи, нижчі, середні, й вищі, навіть свій університет, маємо свої церкви, лікарні, театри, видавництва, газети, трупи артистів, співців, а наші поети та прозаїки не перестають і тут, на чужині, плекати рідне слово. Який інший нарід спромігся б на це? Які величезні здвиги в психіці! Яка, може, навіть переоцінка вартостей!¹³

Поет переходить, отже, від індивідуального до національного: тут будує храм високої ідейності.

Питання: гідні ми цього?

II. Заки перейдемо до другої риси світогляду Клена, до питання прославлення храму Грааля, до проблеми християнських ознак світогляду поета — треба найперше з'ясувати суть цього символу та, тим самим, роз'яснити це мильне розуміння проблеми, що її невірною насвітлив критик з нагоди атаки на неокласику взагалі, а в бік Клена зокрема¹⁴.

І так, у своїй доповіді, Ю. Шерех, поділивши українську сучасну літературу за її поставою до життя, каже, що деяким письменникам та поетам було зручніше

„Втекти в світле царство мрії та ідилії, царство, що може не існує реально, але яке може сотворити віра — царство з дуже широкими межами: для одних — затишна ізольована від світу кімнатка, де двоє — подружжя — один одному дають щастя, для других — світлий храм Грааля, що зноситься в нетлінному царстві духа над смородом і гнилизною матеріяльного світу, — уявна гармонія, невидимий рай — ось другий можливий вихід, вихід ніби гармонійний, — але в контексті нашої сучасності він тільки глибше виявляє внутрішню дисгармонійність, неспокій і метання¹⁵.

Критик робить тут дві помилки та один сумнів, що їх коротко з'ясуємо.

1. Мильне розуміння міту про Грааля. Критик, протиставляючи світ цього легендарного шукання Шляхетного та Вічного, мілкому світові міщанського самозадоволення в чотирьох стінах подружньої кімнати, але, заразом, зіпхавши його в одне русло негатиї реального довколишнього світу та нап'ятувавши його, як втечу від життя, — підтримує хибність свого розуміння міту про Грааля, йдучи за Вагнером, чи навіть „супервагнеруючи“. Тут же не йде про втечу від дійсності у храм мрій, але про зовсім що інше, яке криється за тим символом. Як відомо, слово „граль“ — „грааль“ має означати чашу, з якої Христос пив на Останній Вечері. Як кажеться далі, цю чашу збережено і вона опинилася десь в Англії. З роду сторожів цієї святої чаші, як символу найвищої містики, був і лицар Парсіваль. Чаша мається переховувати десь на недоступному острові та є символом вічної молодости, розділення чесних від нечесних, шляхетних від мерзотних, вірних від зрадників. Це глибока християнська містика та героїка блукаючих лицарів, шукачів правди, містика поєднання Бога з ідеєю героїзму людського роду, містика авторів повістей про Грааля — Роберта де Борона та автора „Шукання Святого Грааля“¹⁶. Властива суть, отже, легенди про Грааля, про блудного лицаря Парсівала — це ідея вічної віднови людської душі в Христовій правді, в спільноті вільного людства, віра в Христа, який

обдарує щедро світ
царською ласкою своєю
і нас одягне, як лілеї
у кольори барвистих літ.

Це віра у відкуплення людини, у спасіння народу — мученика, віра в позагробове життя серед „барвистих літ“. І саме ця віра і цей світ містичного відкуплення є суттю „втечі“ від життя, а не аналогія до подружньої кімнатки.

2. Правдою є, що шукання храму Грааля є виявом „дисгармонійности неспокою і метання“ — та неправильним є висновок, немов таке шукання, це річ негативна. Навпаки — в нашій добі — це метання і неспокій є доказом, що людина не заспокоюється матеріяльним, але в духовому, вічному, шукає виходу для своїх думок, для свого життя. Для Клена — храм грааля є саме храмом, де себе в обличчі Бога віднаходить людина — „розтерзана в соте“.

3. Критик сумнівається в реальність „царства мрій“, духового. Для Клена це очевидність. Для Клена, чейже, життя — це не лише сума процесів на матеріальному підлозжі, але також духове і це в рішачій мірі. Це є підтвердження дійсності буття — в противагу нігілізмові, — як ми вже говорили, та заява віри в реальну можливість пізнання нашого вічного буття, в противагу філософії екзистенціалізму, — як ми вже доказали. Ми тут зближаємося до самого зерна християнського світогляду Клена, світогляду

„що спирається на двох основних стовпах: Перший це підтвердження дійсності буття... Другий основний стовп — це переконання, що це буття є раціональне, це значить, що ми його можемо нашими формами думки схопити“¹⁷.

В сумніві критика в реальність цього світу ідей та буття — є третя різниця розуміння світу в нього й у Клена.

Ці дві основні прикмети християнського світогляду, що є питомі Кленові, спираються на сильній вірі в перемогу духового над матеріяльним, вірі, що над руїною діл рук людини застигне в полеті

Мов голуба закам'яніла мрія
— Уся в мереживі яснім —
Он церква первозванного Андрія.

І нам віщує в добі негодній:
„Хай буде далі Бог карать,
Та на зелених цих горбах Господня
Таки засяє благодать“.

З цією вірою, з християнським світоглядом, в'яжеться тісно європейський кругозір Клена, постійне намагання вийти до джерел західно-європейської культури, продовжуючи цим домагання та заповіт Зерова.

І це зовсім зрозуміло.

„Саме християнізм і є душею західної цивілізації та культури і коли відлетить душа — починає гнити тіло“¹⁸. Щоб ця душа не відлетіла — щоб „тіло не почало гнити“ — трудився і Клен.

III. Переходимо до третьої риси світогляду Клена — „неокласичного раціоналізму“. Саме він став предметом гострого обстрілу згаданого критика. Він вимагав — „розторощити, зламати раціоналізм неокласицизму“.

бо

„Не неокласична ясність раціоналізму, а зовсім інші явища й системи світосприймання повинні тепер вибитися назверх“¹⁹.

Як розуміти тут раціоналізм?

Як поєднати його з шуканням храму Грааля, з містикою, ідеалізмом?

Ми щойно вказали на те, що раціональне сприймання буття є основою християнського світогляду. Тому і тут раціоналізм можна лише розуміти як науку, життєву поставу, принципи якої, та філософічні категорії, творить розум та думання, уможливлює сокупність цих саме принципів, які походять не з досвіду, але з пізнання їх розумом, і які лежать у нас. Протиставленням може бути тут емпіризм. Ця поставка не буде нас дивувати, коли пригадаємо, що для Клена правдивий світ не цей „для ока зримий“, але інший, пізнавальний розумом. Класичними стовпами філософії розроблений, цей напрямок мав стати основою пізнання не лише християнського світогляду, але і неокласики.

Звідкіля в критика така гостра поставка проти раціоналізму?

Критик розуміє так:

„...теперішній етап нам ясний: це етап великої перетвоми, етап великих розчарувань, випробувань, етап, коли розум може втратити віру в себе і на рятунок мусять прийти ірраціоналізм, віра, містика, демонізм. Це етап розколотої свідомості, розхитаної душі.

Який вихід?

Найперше

„Психічний хаос, розчахність змісту та форми, зміщення плянів, втрата душевної рівноваги -- це одна реакція“

Це — Т. Осьмачка, думає критик.

„Втекти... в храм ерааля“,
це друга реакція. Приклад: Ю. Клен.

„...зціпити зуби, стиснути кулаки, покликати на допомогу силу своєї волі — перти, перти, перти...“

Це третя реакція — І. Багрянний.

Такі аргументи атаки.

Які ж її недостачі?

По-перше: небезпека сліпого волютаризму, який нам уже відомий з недавнього минулого. Все і всюди, кажеється в одній з енциклік¹⁹, перед волею, як смолоскип, мусить йти розум.

По-друге: сприяння ворогам світу духа, гнання води на млин матеріалізму. Саме його перемога стала до певної міри, можлива тому, що християнство з своїм ідеалістичним світоглядом обмежувалося до самозрозумілої посмішки, до доброї волі та віри, спираючись на переконання в свою беззастережну вищість. Брак таких же самих наукових, розумом сприймальних доказів, було причиною часткових перемог матеріалізму. Тому не заперечення ролі розуму, але його сполука з вірою може дати вихід з кризи наших днів.

В раціоналістичному, отже, підході Клена до питання пізнання — третя риса його світогляду, його духового „Я“.

Соціальне „Я“.

Помилково є відкидати зовсім твердження історичного матеріалізму про те, що суспільне буття визначає суспільну свідомість. Хибно є лише канонізувати таке твердження, не знайшовши правди в його антитезі. Чейже — і світогляд Клена визначало, до певної міри, це суспільне буття.

Більшість свого життя перевів Клен на межі соціальної справедливості. З 1914 року перебував чотири роки в Архан-

гельщині. З поворотом у Київ не прийшли кращі часи; нераз, як змальовує поет у „Попіл Імперій“, прийшлося зазнати соціальної нужди:

ночами стій в черзі по хліб,
у місті не тече вода по трубах,
не мився ти вже десять дів
і не тріщать дрова в холодних грубах.
Будь сам собі кравець і швець.
Нема електрики — здобудеш лою:
маленький світить каганець
у неопаленім твоім покої.
Попробуй вірша настрочить
чорнилом, що в чорнильниці замерзло,
і гнів у нього перелить.
На шмаття душу біс тобі розтерзав.
Щодня міняєш на харчі
десь на Євбазі рушники й обруси.
Коли ж подзвонять уночі,
то сподівайся — щонайменше — трусу.

З виїздом за кордон поволі, здається, приходить поетові захити сяк-так унормованим життям. Та знову війна і Юрій Клен блукає в 1945 році по Інсбруці — в драних черевиках. Сітка громадських установ покрила еміграційний терен: їх завдання нести допомогу. Та далі зосталась актуальна приповідка: ближча тілу сорочка, як кожух. Клен — ніколи саме цією „сорочкою“ не був. Ні, він був лише громадським кожухом.

Так — лише...

Що за іронія в цьому слові: в соціальній нужді йому приходилося нас репрезентувати: він був, чейже цією зовнішністю, якою ми любимо так пишатись, ще більше тоді — коли нас нічогісінько це не коштує:

— Юрій Клен: „професор інсбруцького університету“, а він був лише лектором із місячною платнею в 140 ш.

— Юрій Клен: „поет величезного формату“, а на авторський вечір являється дванадцять душ в неопаленій кімнаті. Надворі — січень.

— Юрій Клен: „редактор журналу“, а журналу цього розпородується примірників двісті і Клен думає, як роздобути гроші на життя...

— Юрій Клен —...

А Юрій Клен ходить вузькою, брудною та вонючою Шльоссергассе, йде на другий поверх, у малу квартиру, темну

та низьку, — коли ж метрів сотні зо три далі — „Гольденер Адлер“ з вмурованою плитою, на якій імена гостей: і Гете і Гайне — і другі чужинці. Український поет жив у темному провулку, або в малій гірській місцевості, куди нераз в слоті прийшлося брести в болоті в драних черевиках — бо там дешевша квартира... Люди? Вони знаходили і тут вихід, для них, очевидно, сприємливий: „пізнати — казали — поетичну вдачу: в тишині працює.“ А Юрій Клен жив далі на краю соціальної справедливості.

А в Мюнхені, де останньо перебував поет, мається краще? Марні сподівання. Поет живе в оселі к. політичних в'язнів та студентів, оселі — що її змалювати не можна спокійними красками. Хто був і бачив ці обставини, цю картину безпросвіття — той дивуватиметься, як людина інтелектуальної праці могла там видержати хоча годину, не покусавши собі з люті губи. Але „найбільший поет української еміграції“ мусів там жити — і працювати... Чи дивуватися, що поет з жалем пише:

„На-жаль, нема й протекторів мистецтва, які могли б йому (письменникові — прим. В.К.) забезпечити змогу віддатися тільки своїй творчій праці. Горацій мав свого мецената і дістав врешті від цесаря свою сабінську садибу, де міг, добуваючи віку свого, далі творити. Мистці Відродження мали пані Медіців... Франко, Куліш та інші пробивали собі доругу та мусіли шукати видавців... Та багато інших, якби вони не мусіли заробляти собі іншою працею на хліб, збагатили б нашу літературу, може, великими зразками“²⁰.

І все таки — Юрій Клен працював. Що більше — він ніколи в своїй самотності не переставав бути людиною соціальною. Немає в нашій сучасній літературі кращого зразка спаємого гурта, нехай хто і заперечує їх формальну згуртованість, — як неокласики. Дружня атмосфера взаємної праці — це їхня основна прикмета. Серце друга — товариша — дальша ціха. Скільки разів згадує їх Клен у поемі „Попіл Імперій“, скільки разів журиться, що

брати мої в далекому вигнанні,
що ваших голосів давно не чуть...
Якби ж я Овлуром для вас міг стати
і вам коня підвести за рікою!

Якби ж я свистом гасло міг подати,
чекаючи за темною тайгою!

Доля судилась інша: згинули Драй-Хмара, Филипович, Зеров, а Рильському знову приходиться наново чути голоси вимоги „покайся“. Знову за дійсність готовий віддати „поетичну олуду“... І всім їм, що життям засвідчили вірність ідеї, поет присвячує в „Проклятих Роках“ рядки:

Помолимося за тих, що у розлуці
помруть, відірвані від рідних хат;
помолимося за тих, що у розпуці
вночі гривуть залізні штаби ґрат,
що душать жаль у невимовній муці,
за тих, кого веде на страту кат.

Над ними, Господи, в небесній тверді
простри свої долоні милосерді!

Ідеалізм шляхетної душі, побратимство та романтика кондотієрів, шляхетність мандрівних лицарів та героїство Жанни Д'Арк — клич серед темні, клич на тривогу, клич повен віри та християнської істини, платонівського світу ідей, героїзму та змагання — це світ творчості поета, що у приватному житті ніяк не міг подолати перепон матеріального характеру, не міг пов'язати кінці з кінцями. Лагідний, добросердний — він ставав радше жертвою соціального оточення, як мав від нього якусь допомогу. А може це доля справжнього поета?...

Національне „Я“.

Юрій Клен — Освальд Бурггардт.

Німецького походження, закоханий в країну, що

на гострій грані двох світів,

що

в завеклім герці двох стихій.

Розтерзаний між вибраною батьківщиною, якій дав свій талач і геній, а між батьківщиною крови та предків, що жили в його свідомості. Між двома тезами: та вагань не було.

В роки війни, коли його кровні земляки катують його душевних братів — муки Клена не менші Дантового пекла.

Юрій Клен не був би Кленом, якщо б в ті роки, коли „надлюдина“ поневолювала „мотлох сходу“ зрадив свою ду-

хову батьківщину. Саме в той час появляється збірка поезій „Каравели“: Юрій Клен ставив все вище духове — матеріального. І тут був послідовний. Не зрадив себе, не зрадив друзів. Що коштувала його ця вірність — не час ще, може, розкривати та питати. І тут величезна шляхетність душі: Клен пішов туди де храм Грааля, а не германського неопоганства.

Юрій Клен став національним поетом України.

„Попіл Імперій“ — це грандіозна національна поема, рівної якої в нас немає.

* * *

† Юрій Клен — не живе...

Коротка та болюча правда: незавершений рукою майстра самотніе обеліск національного духа: „Попіл Імперій“. Над країною, що її вибрав автор, його дух: віра та Господня благодать. За земським життям залишився тривкий заповіт, вірний якому був поет до кінця:

„Зостанься безпритульним до сконання
блукай та їж недолі хліб і вмри,
як гордий фльорентієць, у вигнанні.

Та перед смертю дітям повтори
ту казку, що лишилася, як спомин
прадавньої забутої пори,

як у грозі, у блискавиці й громі
колись страшну почвару переміг
святий Георгій в ясному шоломі...

І як дракон, звитяжений, поліг“.

1. *Christliche Philosophie in Einzeldarstellungen: Dr. J. Fischl Wahrheit unseres Denkens. 1946. S. 158.*
2. Н. Геркен — Патриціянська поезія, або дві стихії в творчості Юрія Клена. „Літаври“ ч. 1. Зальцбург 1947.
3. V. E. Frankl — *Die Existenzanalyse und Probleme der Zeit. Wien 1946. S. 25.*
4. E. Kretschmer — *Körperbau und Charakter 1942.*
5. Юрій Клен — „Бій може початися. „Звено“ ч. 2—3, Інсбрук 1946.
6. Ю. Шерех — гл. нижче.
7. І. Багрянний — „Думки про літературу“. МУР — Збірник ч. 1. Мюнхен—Карльсфельд 1946.
8. J. Fischl — *Christliche Weltanschauung und die Probleme unserer Zeit. Graz 1946.*
9. Юрій Косач — „Еней і життя інших“ МУР — Альманах ч. 1. 1947.
10. Юрій Шерех — „Чи криза людини визвольного руху?“ „Час“ ч. 29. і 30. 1947.
11. Юрій Косач — „Театр екзистенціалізму“. „Арка“ ч. 1. Мюнхен 1947.
12. »Das Sein zum Tode ist wesentlich Angst«: M. Heidegger. »Sein und Zeit« 266 S.
13. Юрій Клен — „Думки на дозвіллі“. „Останні Новини“, Зальцбург, 26. 4. 1947.
14. Юрій Шерех — „Стилі суч. української літератури на еміграції“ МУР · Збірник ч. 1. Мюнхен—Карльсфельд 1946.
15. Там же.
16. A. Beguin: *Die Gral—Suche und die Christianisierung des weltlichen Lebens. (»Wort und Tat«) Nr. 1. Internationale Monatsschrift 1946.*
17. *Christliche Philosophie in Einzeldarstellungen: Dr. J. Fischl Die Formen unseres Denkens 1946 S. 5.*
18. Ch. Dawson — *Gericht über die Völker. Zürich 1945. S. 124.*
19. Leo XIII. »*Libertas praestantissimum*« 20. 6. 1888.
20. Юрій Клен — „Думки на дозвіллі“. Останні Новини“. Зальцбург, 10. 7. 1947.

Увесь дохід призначається на допомогу
родині сл. п. Ю. Клена.